

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.62

Geliş Tarihi/Received: 01.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 20.08.2017

BURSA'NIN DİNÎ-TASAVVUFÎ HAYATINDA İZ BIRAKAN SIRADIŞI BİR SUFÎ : HİNDÎ TEKKESİ ŞEYHİ ABDURRAHMAN EFENDİ

AN EXTRAORDINARY SUFI WHOM IMPRESSED RELIGIOUS AND MYSTICAL LIFE OF BURSA : SHEIKH OF INDIAN HOSPICE OF BURSA ABDURRAHMAN EFENDİ

Ali Emre İŞLEK¹

Öz

Tasavvuf düşüncesi İslam medeniyetinin kendine has yapısı içerisinde önemli bir yer sahip olmuştur. Bu düşüncenin yaygınlaşmasında ise vakıflar yoluyla oluşturulan güçlü iktisadî arka planın yanında mutasavvıfların da büyük payı bulunmaktadır. Mutasavvıfların tasavvuf düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahip olmalarında ise ortaya koydukları sistemli düşünceler, bu düşünceleri ispata yönelik kaleme aldıkları eserler ve yetiştirdikleri talebeler pay sahibi olmuştur. Bu arka plan perspektifinde oluşan Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesinde de mutasavvıfların gerek kurdukları tarikatlar ve teşkil ettikleri kolları yönüyle gerekse de daha küçük ölçekte olarak ortaya koydukları düşünceler yönüyle bu geleneği devam ettirdikleri görülmektedir. Bu çalışmada ise mutasavvıflarla ilgili olarak tercüme-i hal kitaplarında ve menakıbnâmelerde çizilen olumlu portrelerin dışında kalan bir figüre sahip olan ve Osmanlı makamları nezdinde şüpheli bir kimse olarak görülen Bursa Hindî Tekkesi Şeyhi Abdurrahman Efendi'nin faaliyetleri, hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı arşiv belgesinde ve Bursa'da yaşayan mutasavvıfları konu edinen Yâdigâr-ı Şemsî'de yer alan verilen karşılaştırılması suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mutasavvıf, Meşâyih, Bursa Hindî Tekkesi, Abdurrahman Efendi

Abstract

Thought of Sufism has become an important place in it's own characteristic structure of Islamic Civilization. Sufis have been a big role beside with powerful economic back ground of pious endowments on spreading of this thought. There are some factors which have provided to put sufis an important place on thought of sufism. Systemical ideas, studies on proving of their opinions and training of pupils combined these factors. Thought of the sufism in Ottoman era comprised on this historical background and sufis have been sustained traditional rituals by constituting of new orders and organizing of new branches. In this study will be focusing on an extraordinary sufi whom shayk of dervish lodge named "Hindî Tekkesi" in Bursa relating with his unusual personality out of affirmative place of sufis in historical sources. In this paper Abdurrahman Efendi's activities whom thought as a suspect in side of official bureaus will be evaluated by comparing of archival datas and Yâdigâr-ı Şemsî which is an important source about sufis of Bursa

Keywords: Sufism, Sufi, Shaikhs, Bursa Indian Hospice, Abdurrahman Efendi

¹ Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ali.islek@omu.edu.tr

Giriş

Bursa, gerek Osmanlı döneminde kurulan zaviyelerin ilk örneklerini içinde barındırması gerekse de her biri kendi dönemi içerisinde önemli bir yere sahip bulunan mutasavvıfların yetiştiği muhit olması yönüyle Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî düşüncesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bursa'nın dinî-tasavvufî hayatında rol oynayan ve hatıraları-menkıbeleri tarihî kaynaklara yansıyan çok sayıda mutasavvıf bulunmaktadır. Bu önemli tarihî şahsiyetlerin ilk temsilcileri olarak ise Osmanlı tarihinin ilk dönemlerini konu edinen vekayi-nâmelerde Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad gibi bir anlamda konar-göçer Türkmen zümrelerinin temsilcisi durumunda bulunan şöhretli şeyhlerin isimlerine rastlanmaktadır.² Tasavvuf ehli ile meydana gelen bu ilk münasebetleri takip eden dönem olan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başında ise kaynaklarda bu kez Bursa ve havalisinde etkin olan mutasavvıflar olarak Emir Sultan, Şeyh Hamid-i Velî (Somuncu Baba), Eşrefoğlu Abdullah Rumî gibi her biri gerek yaşadıkları dönemde gerekse de sonrasında büyük bir öneme sahip bulunan şöhretli kimselerin isimlerine tesadüf edilmektedir.³ İsimleri zikredilen bu önemli şahsiyetlerin meydana getirdiği zengin dinî-tasavvufî arka plan ise ilerleyen süreçte yine her biri Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesi açısından önemli bir yere sahip bulunan Üftade

² M. Fuad Köprülü Osmanlı hanedanının hızlı fetihler sonucunda Anadolu ve Rumeli'de büyük bir merkezi imparatorluğa dönüşümünü ele aldığı çalışmalarında kendisi de ünlü bir şeyh ailesinden gelen Aşıkpaşazâde'nin eserinde zikrettiği dört zümreyi temele alan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşımında ise Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde isimlerine rastlanan, isimleri yanında Baba, Dede, Sultan gibi sıfatlar taşıyan ve "Abdalân-ı Rûm" şeklinde isimlendirilen şeyhlerin rolleri üzerinde ayrıca durmuştur. M.Fuad Köprülü'nin konuya dair verdiği bilgiler hakkında detaylı bilgi için bkz. M.Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Akçağ Yayinevi, Ankara, 2012, ss. 114-120. Daha sonraki dönemde Anadolu ve Rumeli'nin dinî-tasavvufî tarihi üzerine daha geniş kapsamlı olarak gerçekleştirilen çalışmalarda ise "Abdalân-ı Rûm" tabirinin mahiyeti ve tarihi açıdan önemi oldukça iyi biçimde tahlil edilmiştir. Eserlerinin hemen hepsinde bu zümrelerin tarihi rollerini inceleyen A. Yaşak Ocak'ın konu hakkında yaptığı özet mahiyetinde bir değerlendirme için bkz. A. Yaşak Ocak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik : Kalenderiler, (XIV-XVII. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, ss.79-87.

³ İsimleri tarihî-edebî kaynaklarda sıkça yer alan şeyhlerin aidiyetlerinin ve sahip oldukları tasavvufî düşüncenin zaman içerisinde büyük farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Zahirî bir İslamî algıya sahip olup doktrinel bir tasavvuf düşüncesine sahip olmayan ve Türkmen şeyhlerinin şahsiyetinde somutlaşan mutasavvıf kimliği zamanla yerini medresede klasik dinî ilimler görmüş olup, bir mürid vasıtasıyla tasavvuf düşüncesini ve bağlı olduğu tarikatın doktrinini özümseyen mutasavvıf kimliğine bırakmıştır. Değişen bu mutasavvıf kimliğini ise Osmanlı hanedanının aynı süreçte yaşadığı değişim perspektifinde ele mümkündür. Osmanlı devlet adamlarının ve yönetici tabakasının tasavvuf çevresi mensuplarına karşı zaman zaman değişen yaklaşımlarını meselenin kendi tarihsel bağlamında ele alan detaylı bir çalışma için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII-XVII. Yüzyıllar) " Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, Timaş Yayinevi, İstanbul, 2010, ss. 84-96.

Hazretleri, Niyazi-i Mısırî, İbrahim Hakkı Bursevî gibi şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁴

Bursa'nın Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî düşüncesinin bir anlamda beslendiği bir belde hüviyetine sahip olmasında yukarıda isimleri zikredilen şahsiyetler kadar Osmanlı dönemi alim, edip, sanatkâr ve mutasavvıflarını konu edinen tercüme-i hâl kitaplarında ve siyasî hadiseleri merkezine alan vekâyinâmelerde isimlerine ve hayat hikayelerine çok az yer verilen mutasavvıfların da payı bulunmaktadır. Bu kategoride değerlendirilebilecek olan mutasavvıflardan isimleri tespit olunanlar şunlardır : Seyyid Usûl⁵, Seyyid Nâsir⁶, Seyyid Nimetullah⁷, Ali Dede⁸, Baba Zâkir⁹, Emir Sultan¹⁰ ve Mehmed Şemseddin El-Hindî¹¹.

Zikredilen bu isimleri ortak bir çatı altında buluşturan husus Türkistan ve Hindistan gibi tasavvuf düşüncesinin çok geniş bir biçimde kök saldığı ; Yesevîyye, Kübrevîyye, Nakşibendîyye, Çiştîyye gibi büyük tarikatların teşkil edildiği ve

⁴ Bursa'da Osmanlı döneminde meydana gelen tasavvuf kültürü hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.

⁵ 15. yüzyıl sonlarında Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardandır. Kuruçeşme semtinde kendi ismiyle bilinen zaviyenin kurucusudur. 1489 tarihinde vefat etmiş ve zaviyesi haziresine defnedilmiştir. Hayatı ve zaviyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1894, s. 219; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları) I-II, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s. 413; Hasan Basri Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), Gaye Kitabevi, Bursa, 2000, ss. 72-73.

⁶ Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardan olup şehre hangi tarihte kiminle birlikte geldiği hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Pınarbaşı semtinde kendi ismiyle bilinen zaviyenin kurucusudur. Vefatı sonrasında zaviyesinin haziresine defnedilmiştir. Hayatı ve zaviyesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz, s. 215 ; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, s. 409 ; Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), ss. 173-174.

⁷ Türkistan'dan Bursa'ya gelen mutasavvıflardan olup Sancakdar Baba ve Nimetullah Velî isimleriyle de tanınmaktadır. Vefatında Hocataşkın Mahallesi'nde kendi ismiyle anılan zaviyesi haziresine defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz, s. 222 ; Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, s. 336 ; Öcalan, Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl), s. 173.

⁸ Güldeste-i Riyâz'da Buharalı olup, Emir Sultan'la birlikte Bursa geldiği ve ilim ehli bir mutasavvıf olduğu bilgisi yer almaktadır. Türkistan'dan Bursa'ya gelen diğer şeyhlerin aksine ismiyle anılan bir tekkesi bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz, s. 237.

⁹ Güldeste-i Riyâz'da adının Ali olup Emir Sultan'ın hizmetinde bulunduğu ve tekkesinde zâkirbaşılık görevini yerine getirdiği belirtilmektedir. Aynı eserde kendi adına tekkesi ve mescidi bulunduğu belirtildikten sonra Çelebi Sultan Mehmed'le olan münasebetlerine de yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz, ss. 237-238.

¹⁰ Burada ismi geçen kimse Yıldırım Bayezid'in damadı olup oldukça büyük bir şöhrete sahip olan "Emir Sultan" ile karıştırılmamalıdır. Burada bahsi geçen Emir Sultan 15. yüzyılın son çeyreğinde Buhara'dan Bursa'ya gelen, müntesiplerinden Hoca Alizade isimli bir kimse tarafından kendisi için bir mescid ve zaviye inşa ettirilen bir şeyhtir. Mezarı adına inşa ettirilen "Pir Emir Zaviyesi"ndedir. Detaylı bilgi için bkz. Öcalan, "Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)", ss.71-72.

¹¹ Yedigâr-ı Şemsî'de Bursa'nın fethinden önce şehre geldiği ve fethi müteakiben tekkesini inşa edip vefatında haziresine gömüldüğü bilgisi yer almaktadır. İnşa ettiği tekke bu çalışmaya konu olan Abdurrahman Efendi'nin uzun süre meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirdiği "Hindî Tekkesi" dir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmed Şemseddin, Yedigâr-ı Şemsî, ss. 589-595.

temsilcilerinin yetiştiği bölgelerden Bursa'ya yerleşmiş ve bir anlamda bu bölgelerin tasavvufi atmosferini Bursa'ya taşımış olmalarıdır.¹²

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıflar Anadolu ve Rumeli coğrafyasında tasavvuf düşüncesinin 13 ve 16. yüzyıllar arasındaki süreçte olgunlaşmış bünyesinden Mevleviyye, Bayramiyye, Bektaşîyye gibi yeni tarikatların meydana getirmesinde büyük bir role sahiptir. Bununla birlikte Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli'deki tasavvuf düşüncesinin gelişimi açısından sahip oldukları önem yalnızca 13-16. yüzyıllar arasındaki erken dönemlerle de sınırlı değildir.

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki etkinlikleri bu dönemi takip eden 17 ve 18. yüzyıllarda daha da artan bir ivme kazanmıştır. Bu tespitin öne sürülmesinde dayanılan en önemli husus ise arşiv belgelerinde “Özbek Tekkesi”, “Özbek Zâviyesi”, “Buhara Kalenderhanesi”, “Hindî Tekkesi”, “Hindî Zâviyesi” şeklinde çeşitli isimlerle adlandırılan ve oldukça kalabalık toplulukları ağırladıkları anlaşılan dinî-tasavvufî yapıların sayısının oldukça yüksek bir rakamsal büyüklüğe erişmiş olmasıdır.¹³ Yukarıda zikredilen isimler altında faaliyet gösteren tekkeler İstanbul ile Harameyn bölgesi arasındaki hac güzergahındaki önemli şehirlerin hemen hepsinde faaliyet göstermiş ; bu güzergahın dışında kalan Edirne, Tosya, Urfa, Van gibi şehirlerde de Özbek ve Hind mücavirlerin sayısında artış olmasına karşılık olarak tekkeler inşa edilmesi yoluna başvurulmuştur.

Türkistan ve Hindistan kökenli mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli'nin dinî-tasavvufî yapısında nasıl bir yere sahip olduğunun gösterilmeye çalışıldığı arka plan dikkate alındığında hemen her biri kendi ismiyle anılan bir tekke inşa etmiş olan bu şahısların Bursa özelinde sahip oldukları statü hakkında ipuçları elde etmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada ise Bursa'nın dinî-tasavvufî yapısı içerisinde oldukça uzun bir dönem kendine yer bulmuş olan Hindî Tekkesi'nin çeyrek asırdan fazla bir süre boyunca postnişinlik ve tevliyet makamlarında bulunan Abdurrahman Efendi'nin

¹² Bursa'ya Türkistan'dan gelen mutasavvıfların faaliyetleri şehrin kültürel, sosyal hayatına ekseninde müstakil bir çalışmanın konusu olmuştur. Söz konusu çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Ergin, “ Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 2012, ss. 176-194.

¹³ Hindî Tekkeleri üzerine bu makalenin yazarı tarafından yürütülmekte olan doktora tez çalışmasında tekkelerin imparatorluk genelindeki sayısının 20'den fazla olduğu tespit olunmuştur. İstanbul, Halep ve Bağdat'ta birden fazla Hindî Tekkesi'nin aynı zaman dilimi içerisinde faaliyet gösterdiği dikkati çeken ilk husus olmuştur. Bu kapsamda tespit olunan bir diğer husus ise 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren tekkelerle ilgili çeşitli konuları yani muameleleri muhteva eden belgelerin sayısında artış olduğudur.

faaliyetlerine daha doğru bir ifadeyle sarf ettiği sözler sebebiyle Bursa halkı ve uleması üzerinde sebep olduğu fikir ayrılığına temas edilecektir.

Mutasavvıfların buldukları bölgelerin önde gelen şahsiyetleri buldukları, müritleri arasında halktan kimseler olduğu ve yörenin önde gelen devlet görevlilerini ve nüfuzlu kimselerini etki altına alabildikleri dikkate alındığında Abdurrahman Efendi'nin söz ve davranışlarının Bursa şehrindeki insanların dinî-tasavvufî düşünce ve aidiyetleri üzerinde ne ölçüde etki bırakmış olabileceği sorusu akla gelmiştir. Bu husus ise bu çalışmanın meydana gelmesini motive eden ana unsur olmuştur.

Bununla birlikte çalışmanın bütününde Abdurrahman Efendi'nin Bursa şehrinde yaşayan insanların dinî-tasavvufî düşünceleri ve aidiyetleri üzerinde bıraktığı etkiyi farklı kaynaklarda yer alan bilgileri karşılaştırma yoluyla tahlil etmeye imkan verecek doyurucu verilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı arşiv belgelerinde yer alan veriler Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, Meclis-i Meşâyih gibi kurumların meseleye bakışımı bürokrasinin tipik yaklaşımı olan problem çözmek, fayda-zarar açısından değerlendirmek gibi teknik unsurlar ekseninde ve dar bir çerçevede yansıtmaktadır. Bu çalışmada asıl olarak cevaplanmak istenen sorulara kendisi de Bursa'daki bir başka tekkenin şeyhlik görevini yerine getirmiş bir sufi hüviyetindeki Mehmed Şemseddin'in Yadigâr-ı Şemsî isimli eserindeki anlatımdan yola çıkarak cevap aranmaya çalışılmıştır. Fakat söz konusu eserde yer alan verilerden de Abdurrahman Efendi'nin sözlerini hararetle destekleyip meseleyi bir taassup unsuru olarak diğer insanlar üzerinde zorla benimsetmeye çalışan kimseler bulunup bulunmadığına yahut bizzat idarecisi bulunduğu tekkenin mensupları olan Hindlilerin kendisine destek verip vermediklerine dair bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Bursa'nın Dinî-Tasavvufî Yapısı İçerisinde Önemli Bir Kurum Olarak Hindî Tekkesi

Tekke ve zâviyeler İslam şehirlerinin genel karakteristiğini oluşturan yapılar içerisinde önemli bir yere sahip olmuş ; mescid, cami, mekteb, medrese, sebil, hamam, darü'ş-şifâ gibi diğer önemli yapılarla birlikte şehirlerin sosyal dokusunun oluşumunda ve kültürel öğelerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu arka plan ekseninde bir Türk-İslam şehri hüviyeti kazanan Bursa'da da tekke ve zâviyelerin ve bunların mensupları

olan mutasavvıfların şehrin kültürel-sosyal dokusunun meydana gelmesinde büyük payları olmuştur. Bursa'da şehrin fethini takip eden süreçten 20. yüzyıl başlarına uzanan süreçte faaliyet gösteren tekke ve zâviyeler içerisinde ise Hindî Tekkesi Özbek Tekkesi ile birlikte farklı bir yere sahip olmuştur. Bu iki tekkenin kurucularının ve mensuplarının farklı bir coğrafyanın kültürünü ve buna ait unsurları Bursa'ya taşımak suretiyle şehrin kültürel-sosyal hayatındaki renkliliğe katkıda bulunmaları bu konuda öne çıkan ilk hususu oluşturmaktadır. Zikredilen bu durumu asıl değerli kılan ise bu iki tekkenin gerek İstanbul'daki merkez tekkeleri ile gerekse de mensuplarının ana çıkış güzergahı olan Türkistan ve Hindistan ile sürekli bir iletişim halinde olmasıdır.¹⁴ Kurulan bu iletişim sayesinde ise bu iki tekkede Bursa'daki diğer tekkelere nazaran farklı tasavvufî düşünce ve telakkilerden en azından haberdar olduğuna dair bir tahminde bulunulabilmektedir. İleri sürülen bu görüş her ne kadar doğrudan bir kaynağa dayanmasa da mutasavvıfların gittikleri/ziyaret ettikleri beldelerin yahut tekkelerde kalan kimselerin kültürel-sosyal yaşamında nasıl renkli manzaralar oluştuğuna dair menâkıbnâmelere yansıyan örnekler göz önüne alındığında ihtimal dahilinde bulunmaktadır.¹⁵

6

Bu çalışmanın ana figürünü oluşturan Abdurrahman Efendi'nin meşihat ve tevliyet görevlerini çeyrek asra yakın bir süre yerine getirdiği yukarıda da belirtilen Bursa Hindî Tekkesi İstanbul, Konya, Bağdat, Halep gibi önemli merkezlerde bulunan emsallerinde görüldüğü üzere arşiv belgelerinde “ Hindî Tekyesi”, “Hindî Zaviyesi”, “Hindîlere mahsus Kalenderhâne” şeklinde isimlendirilmiştir. Yadigâr-ı Şemsî'de tekkenin kurucusunun Mehmed Şemseddin El-Hindî olduğu ve Bursa'nın fethinden

¹⁴ Hind asıllı şeyhlerin Osmanlı topraklarındaki tekkeleri ile asıl yurtları olan Hindistan'daki bağlarının kopmadığını göstermesi bakımından Bağdad'daki Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi'nin şeyhi bulunan Hacı Dildar Ali'nin azuhalinde yer alan bilgiler oldukça önemlidir. Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi'nin meşihat görevini gasp etmeye yönelik olarak ortaya çıkan durumdan şikayetçi olduğu arzuhalinde Hacı Dildar Ali, Bağdad'daki Hindî Şeyh Mehmed Refii Kalenderhanesi ve Şeyh Abdülkerim Hindî Tekkesi'nin cedleri tarafından 100 seneden fazla bir zaman önce kurulduklarından bahisle tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerinin erkek evladlarına ve bunların soyundan gelen kimselere şart koşulduğunu belirtmiştir. Kendisinin de bir süreden beri bulunduğu Hindistan'dan cedleri tarafından vakf edilen tekkelerin ve mezraların üzerinde vuku bulan müdahaleleri gidermek için Bağdad'a geldiğini bildirmiştir. BOA, A.}.MKT.UM. 276 - 30, H. 4 Şaban 1273 / M. 30 Mart 1857.

¹⁵ 13. yüzyıl Konya'sının zengin kültür ortamını çok canlı tasvirlerle anlatan Eflâki'nin Buzağı Baba gibi Bir Türkmen şeyhinin yahut Şems-i Tebrizî gibi bir yüksek zümre Kalenderî dervişinin gösterdikleri farklı tavırlarla şehir halkı üzerinde nasıl büyük bir heyecan getirdiklerine dair anlatısı bu konuda verilecek örneklerden birini teşkil etmektedir. Bu konuda kaynaklarda isimleri kimi zaman bir nefret unsuru kimi zamanda bir övme, ululama aracı olarak geçen Kalenderî dervişlerinin ziyaret ettikleri şehir ve kasabalardaki insanlar üzerinde bıraktıkları derin etkide anlatılmak istenen hususu örneklendirme noktasında önemli bir argüman niteliğindedir. Eflâki'nin Şems-i Tebrizî hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Ahmed Eflâki, Menakıbû'l Ârifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, I. Cilt, s. 102 ve II. Cilt, s. 631.

önce şehre geldiği belirtilmektedir. Eserde verilen bilgilerin doğru olduğu düşüncesinden hareket edildiğinde tekkenin 14. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olması gerekmektedir. Meseleye bu açıdan bakıldığında tekke, Bursa'da inşa edilen tekkeler içerisinde faaliyet gösterdiği sürenin uzunluğu yönüyle de farklı ve önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte Bursa'daki Hind cemaatinin ikamet ettiği tek tarikat yapısının kurucusu ve kurulduğu tarih belirtilen bu tekke olmadığı, Seyyid Usul Zaviyesi'nde de Hind asıllı kimselerin zaman zaman ikamet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Özbek, Afgan ve Hindî tekkelerinde kimi durumlarda tekke üzerinde asıl hak sahibi bulunan cemaatlerin yanında diğerlerinin de barındığını gösteren daha doğru bir ifadeyle gasp girişiminde bulunulduğunu gösteren arşiv kayıtlarına tesadüf edildiği¹⁷ göz önüne alındığında Bursa'da bulunan Hind cemaatine mensup kimselerin şehirde Türkistan kökenli mutasavvıflarca inşa edilen diğer tekkelerde de ikamet etmiş olabileceklerini akla getirmektedir.

Bu çalışma kapsamında tetkik edilen arşiv kayıtlarında Osmanlı dönemi tekke ve zaviyelerinin yönetimlerinde karşılaşılan durumların tipik örneklerine Bursa'daki Hindî Tekkesi örneğinde de rastlanmış; tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerine alma noktasında şahıslar arasında anlaşmazlıklar çıktığı ve bunların uzun süre ilgili makamları meşgul ettiği anlaşılmıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Bursa'daki Hindî Tekkesi'nin müntesipleri arasında yaşanan anlaşmazlıklarla gerek Bursa'daki gerekse de tekkelerde İstanbul, Adana, Konya gibi şehirlerde bulunan Hindî Tekkesi ismiyle faaliyet gösteren emsallerinden farklı bir profil çizmediği anlaşılmaktadır.

¹⁶ Seyyid Usûl Zâviyesi'nde ikamet etmekte iken kalp para imali suretiyle sahtecilik işini bulaşan Hindliler hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili bilgilerin yer aldığı kayıttan dergâhda Hind asıllı derviş ve fakirlerden oluşan oldukça kalabalık bir topluluğun bulunduğu anlaşılmaktadır. BOA, C.ZB. 44 – 2164, H. 29 Zilkâde 1205 / 30 Temmuz 1791

¹⁷ Hindî Tekkesi'nin meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirmekte iken vefat eden Gılaş Halife'nin yerine söz konusu görevlere getirilen El-Hac Mahmud Halife ile ilgili olarak tekkede kalan fakir ve dervişler tarafından yapılan şikayet bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu şikayetlerin başında şeyhin Hind asıllı olmadığı belirtilmesi gelmiştir ve mesele bu yönüyle hayli ilginç bir hususiyet kazanmıştır. El-hac Mahmud Halife hakkında ileri sürülen şikayetlerin değerlendirildiği kayıttaki isminin yanında “ El-Hindî ” nisbesinin belirtilmesine karşın Hind meşayihinden olmadığı şeklinde bir görüş belirtilmiştir. İleri sürülen bu görüşten hareketle ise tekkenin meşihat görevinde bulunmasının eskiden beri uygulanan teamüle ters düştüğü belirtilmiş ve tekkenin Hind asıllı kimselerin barınması için tesis edildiği ve başındaki şeyhlerin Hind asıllı olmalarının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu kayıttaki ayrıca El-Hac Mahmud Halife bir müddet için İstanbul'a geldiğinde yerine vekil olarak bıraktığı Keşmîr asıllı kimsenin de tekkede kalan Hind asıllı dervişlerin dilini bilmemesinden kaynaklanan sıkıntılar meydana geldiğine dair bilgi verilmiştir. Yapılan tahkikatın ardından ise tekkenin meşihat görevine hicrî 1256 senesi ramazan ayının 23. günü tarihli rüus-ı hümayun gereğince Şeyh Mehmed Halife'nin getirilmesi uygun görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Bursa Şer'iyye Sicili C 27/540, 48 b'den naklen, Mustafa Kara, Buhara-Bursa-Bosna (Şehirler-Sufiler-Tekkeler), İstanbul : Dergah Yayınevi, 2012, ss. 204-206. Bursa Şer'iyye Sicilinden yapılan alıntıda yer verilen belgenin tarihi belirtilmemiştir.

Yaşanan bu anlaşmazlıklar neticesinde tekkede barınan şahıslar arasında nasıl bir iletişim kurulduğuna yahut dinî-tasavvufî unsurların ne ölçüde yerine getirildiğine dair bilgilere gerek arşiv belgelerinde gerekse de Yâdigâr-ı Şemsî’de rastlanamamıştır. Zikredilen bu durum sebebiyle tekkenin dinî-manevî yönüyle nasıl bir tarikat yapısı olduğu hakkında tahminde bulunulamamaktadır.

Abdurrahman Efendi’nin Tekkenin Meşihat Görevine Getirilmesi

Bu çalışmaya konu olan Abdurrahman Efendi Bursa’daki Hindî Tekkesi’nin meşihat ve tevliyet görevlerine 1858 senesi ortalarında Hindî Şeyh Hacı Mehmed Efendi’nin¹⁸ vefatını müteakiben oğlu Mehmed Emin’in küçük yaşta bulunması sebebiyle vekaleten getirilmiştir. Vekaleten getirildiği bu görevi ise meşihat ve tevliyet makamlarının asli sahibi bulunan Mehmed Emin’in ölümü sebebiyle aslen üzerine almayı ve tasdik ettirmeyi başarmıştır. Aslen getirildiği bu görevleri hakkında daha sonra yürütülecek olan soruşturmada yer alan tarihlerden tespit edilebildiği kadarıyla 1885 senesi sonlarına kadar yaklaşık yirmi yedi sene devam ettirdiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Yâdigâr-ı Şemsî’de Abdurrahman Efendi’nin tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerine almaya nasıl muvaffak olduğu ve sonrasında hangi gelişmelerin yaşandığı hakkında arşiv belgelerinde bulunmayan önemli bilgiler yer almaktadır. Mehmed Şemseddin’in verdiği bilgiler şöyledir:

8

“O esnada mechûlü’l ahvâl Hindiyü’l-asl Abdurrahman bin Abdullah nam kimse dergâhda mukîm bulunmağla Mehmed Emin’e istihkâk kesb edinceye kadar vekil ta’yin edilmiş. Merkûm Abdurrahman tahsil-i ilim itmiş ve lisân-ı mâderzâdı olan Farisî’de de mâhir ashâb-ı cezireden olmağla çocuğun vâlidesini iknâ ederek tezvîc itmiş. Aradan bir müddet geçerek çocuğa bir tertib ma’cûn yidirmekle çocuk irtihâl itmiş. Bunun üzerine kendisinde şüphe olunarak taht-ı tedkîke alınmış, birçok tedkikat olunmuş. Fâil-i cürüm olduğu tahakkuk itmek üzere iken her nasılsa ilm ü fazlına hürmet ve ba’zı ahbâbları tarafından sahâbet olunarak yakayı kurtamış ”²⁰

¹⁸ Hindî Şeyh Hacı Mehmed Efendi tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerine, bu vazifeleri 1840 senesinden beri yürütmekte olan Mehmed Halife’nin 1847’deki ölümü üzerine getirilmiştir. Bu görevleri yaklaşık 11 sene yerine getirmiş ve 1858 senesi ortalarında vefat etmiştir.

¹⁹ 1885 senesi Aralık ayına tarihli aşağıda künyesi verilen arşiv kaydında yer alan bilgilerden tekkesinin meşihat ve tevliyet görevlerini yeniden üzerine alma talebinde Abdurrahman Efendi’nin görevinden yakın bir zamanda uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

²⁰ Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, s. 591.

Yukarıda alıntılanan metinde yer verilen ve Abdurrahman Efendi hakkında soruşturma açıldığını gösteren cümleleri teyit eden verilere bir arşiv kaydında yer alan bilgilerden ulaşılmıştır. Bununla birlikte söz konusu soruşturma Abdurrahman Efendi'nin Yadigâr-ı Şemsî'de öne sürüldüğü üzere küçük yaştaki Mehmed Emin'in ölümünden sorumlu tutulması hakkında değil ehl-i sünnet düşüncesinin dışında bulunan bazı sözler sarf ettiği şeklindedir. Tetkik edilen arşiv kaydında yapılan bu yazışmaların Mehmed Emin'in ölümünün şüpheli olduğu düşüncesiyle yapıldığını gösteren bir ibareye rastlanmamıştır. Tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerine kimin getirileceğine dair ilgili makamlardan alınan bilgilere başvurulmakla birlikte bu görüş alma tekke-zâviyelere yapılan atamalarda gerçekleştirilen yazışmaların bir benzerini teşkil etmektedir. Söz konusu iki farklı kaynak grubu bu yönüyle tahlil edildiğinde Abdurrahman Efendi hakkındaki soruşturmanın konusu noktasında aralarında farklar bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu arşiv kaydında gerek tekkenin bulunduğu Bursa şehrindeki alimlerin ve Karabaş Veli ve Hamam Tekkesi gibi on iki tekkenin şeyhinin görüşlerine gerekse de İstanbul Aksaray'da Horhor semtinde bulunan Hindî Tekkesi'nin şeyhi bulunan Hacı Ahmed Efendi'nin merkez tekke şeyhi olarak görüşüne başvurulmuştur. Yapılan tahkikatta tarafların hepsi de Abdurrahman Efendi hakkındaki olumlu görüşlerini belirtmişlerdir.²¹

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin meşihat görevini üzerinde bulundurduğu yaklaşık 27 senelik dönemin tamamında nasıl bir yönetim sergilediği ile ilgili olarak kesin bir yargıya sahip olunmasına olanak tanıyan veriler bulunmamaktadır. Görev süresinin yalnızca ilk yıllarında tekkesinin gelirlerini korumaya yönelik olarak girişimlerde bulunduğunu bir arşiv kaydı tespit edilebilmiştir. Bu konuda görüş belirtmemize imkan sağlayan hadise, tekkede ikamet etmekte olup Bursa yakınlarındaki bir köyde geçici olarak bulunduğu sırada vefat eden Derviş Hacı Mustafa'nın terekesinin nereye aktarılması gerektiği hususundadır. Abdurrahman Efendi'nin kendisine verilen meşihat görevini ne ölçüde yerine getirdiği hususunda kanaat sahibi olunmasına imkân tanıyan durum Derviş Hacı Mustafa'nın üç bin üç yüz yirmi üç (3 bin 323) kuruşa tekabül eden terekesinin hazineye aktarılması neticesinde yaşanmıştır. Abdurrahman Efendi bu durum karşısında tekkesinde kalan kimselerin tayinatlarını daha rahat bir biçimde karşılayabilmesine imkan tanıyacak ölçüdeki bu meblağı asıl

²¹ BOA, C.EV. 26 – 1263, H. 11 Rebulevvel 1275 / 19 Ekim 1858.

aktarılması gereken yer olan tekkesinin gelir hanesine dahil etmek istemiştir. Bu konuda ortaya koyduğu mücadelesinde ise tekkesinde kalan kimselerin Hind asıllı olup fakir seyyah ve derviş zümresinden bulduklarını belirterek bunların ölümü halinde varisleri yok ise mallarının tekkenin hazinesine dahi edildiğine dair bir geleneğin oluştuğuna dikkat çekmiştir. Ortaya koyduğu bu gerekçe ile Derviş Hacı Mustafa'nın terekesinde bulunan üç bin üç yüz yirmi üç (3 bin 323) kuruşun hazineden alınıp tekkenin meşihat görevini yerine getirmekte olan şahsına verilmesi talebinde bulunmuştur.²²

Abdurrahman Efendi Hakkında Yürütülen Tahkikat

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerinde bulundurduğu uzun dönemin tamamını ortaya koymaya imkan tanıyan verilere sahip olunmadığına yukarıda değinilmişti. Görev yaptığı dönemin ilk yıllarına tarihli olup yukarıda zikredilen hadise dışında kendisi hakkında tekrar bilgi sahibi olunan hadise meşihat ve tevliyet görevlerinin son yıllarına tesadüf etmektedir. Son konu hadise, mutasavvıfların manevi dereceleri hakkında dile getirdiği sözlerinin Bursa şehrinde yaşayan kimseler, alimler ve tarikat şeyhleri üzerinde meydana getirdiği görüş ayrılıkları ve genel anlamda sebebiyet vermiş olduğu hoşnutsuzluk hakkındadır. Yadigâr-ı Şemsî'de bu konu hakkında da arşiv belgelerinde ancak üstü örtülü bir biçimde verilen bilgileri daha da anlamlı bir halde değerlendirmeyi mümkün kılan önemli tespitler bulunmaktadır. Söz konusu eserde Abdurrahman Efendi'nin söz ve davranışlarından şöyle bahsedilmektedir:

“... İşte bu şahıs tedricî Bursa'da bir hayli avâne peyda iderek dergâhta ders okutarak Fârisî ta'lim itmekle ilm ü fazlını tasdik ve kendisine emniyet hâsıl ittirdikten sonra Aliyyü'l Kârî²³ ve Sa'deddin Taftetzânî²⁴ gibi zevâta isnadla cemi-i evliyâullâh aleyhinde idâre-i kelâma başlamış. Ve

²²BOA, A.}. MKT. DV. 197 – 90, H. 29 Muharrem 1278 / M. 5 Ağustos 1861.

²³ Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akaid ve kelam, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat alanlarında 16. yüzyılda yaşayan alimler arasında öne çıkan kimselerdendir. Mevzu hadislerle ilgili çalışmalarıyla da tanınmaktadır. Zamanındaki bid'at ve hurafelere cesaretle karşı koymuş, bazı konularda İmam Malik ve Şafii'ye itirazda bulunmuş, Hanefiler'i tenkit eden Şafii fukahasına ağır bir dille cevap vermiş ve Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin vahdet-i vücud felsefesine şiddetle karşı çıkarak onu tekfir etmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Ali El-Kârî”, DİA, Cilt 2, Ankara : 1989,ss. 403-405.

²⁴ Kelam, fıkıh, tefsir, belagat gibi çeşitli dinî ilimlerde eserler kaleme almış ve daha sağlığında büyük bir şöhrete kavuşmuş 14. yüzyıl alimidir. Şerhu'l Makâsîd isimli eserinde bir kısım mutasavvıflara nisbet ettiği bazı konularda isim vermeden Muhyiddin İbnü'l Arabî'yi eleştirmiştir. Bu eleştirilerin başında onun vahdet-i vücûd anlayışı gelmektedir. Bu kavramı “mutlak vücûd” etrafında ele alarak felsefi temellerini sıralamış ve yine felsefî bir üslûpla eleştirmiştir. Bu anlayışın temsilcilerinin mugalataya başvurduklarını,

gitgide bu tohm-ı fesâd semere bahş olmuşdur. Evliyâullâhın bazı merâtibden söyledikleri müevvel kelimât-ı kudsiyyelerini mahza küfür add ile Cenâb-ı Şeyhi'l Ekber Muhyiddîn El-Arabî ve Hazret-i Mevlânâ-yı Rûmî ve'l hâsıl ne kadar kibâr-ı mutasavvıfe var ise tekfir ettikten sonra küfürlerine kâil olmayanların da küfrüyle beraber kendilerine iktidâ caiz olmayacağından bahsle bir çok sâde-dilânı ikna ve bu meyanda ba'zı ulemaya da kendi fikr-i bâtilını tasdike muvaffak olmağla beyne'l ulemâ bir tefrika husûle getirmiş.''²⁵

Yadigâr-ı Şemsî'de konuya dair verilen bilgilerin devamında Abdurrahman Efendi'nin Bursa'daki âlimler ve halk nezdinde önemli bir anlaşmazlığa sebep olan bu söz ve davranışlarının Sadâret'e şikâyet edildiğinden bahisle bir gece vakti durumunun tahkik edilmesi için İstanbul'a götürüldüğüne yer verilmiştir.

Yadigâr-ı Şemsî'de Abdurrahman Efendi'nin geçmiş devirlerde yaşayan bazı mutasavvıflar hakkında alenen küfür ithamında bulunduğu dair yer alan bilgiler tespit edilen bir arşiv kaydında yer alan ifadelerden doğrulanabilmektedir.²⁶ Söz konusu kayıttan ayrıca sarf ettiği sözler şehirde bulunan bazı âlimler ve halk nezdinde kabul görerek şahıslar arasında ihtilafın doğmasına sebep olduğu ve bu gerekçelerden yola çıkan ulema ve meşâyihden şikâyetleri sonucunda Hüdavendigâr Vilayeti Meclisi İdaresi'nden verilen mazbatayla İstanbul'da oturmaya mecbur edildiği tespit olunmaktadır.

Bu noktada arşiv belgelerinde yer alan bilgilerle Yadigâr-ı Şemsî'de yer verilen ifadeler karşılaştırıldığında her iki kaynak grubundaki bilgilerin birbirini tashih eder nitelikte olduğu görülmektedir. Söz konusu iki kaynak grubunda yer alan bilgilerin birbiri ile örtüşmediği tek husus Abdurrahman Efendi'nin eser neşretme noktasındaki girişimi hakkındadır. Arşiv belgesinde yer alan bilgilerden Abdurrahman Efendi'nin Saadeddin Teftazani ve Aliyyü'l-Kari'nin "vahdet-i vücud" meselesi ile ilgili olarak telif ettikleri risalelerini matbaada basmak amacıyla ruhsatname aldığı anlaşılmaktadır ve halen tekkesinin meşihat ve tevliyet görevlerini üzerinde bulundurmaktadır.²⁷ Yadigâr-ı Şemsî'de kendisi hakkında verilen bilgilerde eser neşretme konusuna da değinilmekle birlikte bu girişimin görevinden uzaklaştırılmasından sonraki dönemde gerçekleştirildiğine imada bulunan ibareler yer almaktadır. Ayrıca Abdurrahman Efendi'nin basım izni almak istediği eserlerin ismine de yer verilmeyerek "bazı kütüb-i

ancak bunun büyük bir sapıklık olduğunu söylemiştir. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Teftâzânî", DİA, Cilt 40, Ankara: 2011, ss. 299-308.

²⁵ Mehmed Şemseddin, Yadigâr-ı Şemsî, ss. 591-592.

²⁶ BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

²⁷ BOA, MF. MKT. 32 – 64, 3 Zilkâde 1292 / 1 Aralık 1875.

nefiseyi tashih etmek suretiyle tahrif ettiği anlaşılacak’’ şeklinde oldukça muğlak bir ifadeyle aktarılmıştır.²⁸

Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen tahkikatla ilgili olarak tespit olunan son bilgi Bursa’ya geri dönme yönündeki isteği hakkındadır. Bu konudaki isteği ise Hüdâvendigâr Vilâyeti idarecilerinin, Meclis-i Meşâyih’in ve Fetvahâne’nin değerlendirmelerine başvurulduktan sonra İstanbul’da kalmasının gözetim altında tutulması açısından daha elverişli olması düşünülerek reddedilmiştir. Bu konudaki değerlendirmelerde Hind asıllı olmasına atıfta bulunularak gizli bir niyetinin olabileceğine dair şüphelerin bulunduğu belirtilmesi dikkat çekmektedir.²⁹ Bu yönüyle söz konusu belgede üstü kapalı olsa Osmanlı Devleti aleyhine birtakım işlere girişebileceğine dair imada bulunmaktadır. Abdurrahman Efendi’nin resmî makamlar nezdindeki bu şüpheli durumu hemen hemen aynı tarihlerde İstanbul’daki Özbek Tekkelerinden birinde³⁰ şeyhlik görevini yerine getirmekte olan Buharalı Süleyman Efendi’nin İngiltere’nin İstanbul Elçiliği için yürüttüğü istihbari çalışmalar ve gönderdiği raporlar göz önüne alındığında farklı bir boyut kazanmaktadır. Özcan konuyla ilgili değerlendirmesinde Buharalı Süleyman Efendi’nin faaliyetlerinin her ne kadar Osmanlı makamları nezdinde şüphe çektiğine dair kayıt bulunmadığını belirtse de her iki taraf içinde çalışan bir “double agent”³¹ olabileceği ihtimalinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Abdurrahman Efendi hakkında resmi makamların takındığı şüpheli tavrı bu açıdan değerlendirildiğinde kendisi hakkında da böyle bir düşüncenin oluşmuş olabileceği akla gelmektedir.³²

²⁸ Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, s. 592.

²⁹ BOA, Y. MTV. 19 – 49, H. 28 Safer 1303 / M. 6 Aralık 1885.

³⁰ Konuya dair çalışmayı gerçekleştiren Azmi Özcan’ın eserinde şeyhin İstanbul’da faaliyet göstermekte olan beş tekeden hangisinin başında bulunduğu dair bilgi verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 179-181.

³¹ Bu ifadeye Azmi Özcan tarafından Buharalı Süleyman Efendi hakkında kaleme aldığı müstakil bir makalenin başlığında yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, “Özbekler Tekkesi Postnişini Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi?”, Tarih ve Toplum, 17 (1992), ss.204-208.

³² Hind asıllı kimseler hakkında görevini kötüye kullanmak, ehl-i sünnet itikadına aykırı söz ve davranışta bulunmak gibi sebeplerle haklarında Osmanlı resmî makamlarınca soruşturma yürütülen başka şahıslarında bulunduğu arşiv belgelerinden tespit olunmaktadır. Hakkında soruşturma açılan şahıslardan ilki uzun bir süre Evkâf Nezâreti, Meclis-i Meşâyih, Meclis-i Valâ gibi resmi merciler arasında yazışmalar yapılmasına sebep olan Horhor’daki Hindî Âsitânesi’nin şeyhi Hasan Tahsin’dir. Hakkında soruşturma açıldığı tespit olunan Hind asıllı diğer bir isim ise İngiltere tebasından ve Hindistan ahalisinden Hoca Şemseddin’dir. Nevşehir kasabasında ikamet etmekte iken zihinleri karıştırıcı sözler sarf etmesinden dolayı Konya Divan-ı Harb-i Örfisi’ne sevk edilmiştir. Hakkında yürütülen soruşturma ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. BOA, DH.ŞFR.528 – 44, R. 29-05-1332 / M. 11 Haziran 1916.

Abdurrahman Efendi hakkında yürütülen tahkikatın nasıl devam ettiğine dair ulaşılan veriler yukarıda zikredilenlerle sınırlı kalmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaşayan mutasavvıflar hakkında dile getirdiği sözlerinin ise gerek Bursa'daki gerekse de İstanbul'daki ilim ve tasavvuf çevrelerinde nasıl karşılandığına dair sınırlı da olsa malumata yine Yedigâr-ı Şemsî'de verilen bilgiler perspektifinde ulaşılmıştır. Söz konusu eserde Abdurrahman Efendi'nin fikirlerine reddiyede bulunan ilk kişinin Bursa'daki meşihat görevi esnasında müftülük görevinde bulunan Hacı İbrahim Efendi olduğu ve İslam akaidi ve mutasavvıfların yüce makamları ile ilgili bir kitap telif ettiği belirtilmiştir.³³

Abdurrahman Efendi'nin fikirlerine reddiyede bulunan ikinci isim ise Abdurrahman Efendi İstanbul'da bir nevi gözetim altında bulunduğu esnada İstanbul kadısı olup sonrasında Kazasker ve Meclis-i Meşâyih nâzırı olan Çerkes Şeyhizâde Hacı Tevfik Efendi'dir. Müellifi olduğu risalenin ismi ise Levâihu'l Kudsiyye'dir.³⁴

Bursa Şehrinin Dinî - Tasavvufî Arka Planı Çerçevesinde Abdurrahman Efendi'nin Sarf Ettiği Sözler ve Etkileri

Hindî Tekkesi'nin meşihat ve tevliyet görevlerine sürdürmekte iken sarf ettiği sözler sebebiyle azledilen Abdurrahman Efendi hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler yukarıda verilmeye çalışıldı. Bu bilgiler ekseninde Abdurrahman Efendi hakkında dikkat çeken ilk husus tekkesinde ders okutacak derecede ilim tahsil etmiş bir mutasavvıf olmasıdır. Bu yönüyle yalnızca zahiri ilimleri (tefsir, hadis, kelam gibi Klasik İslam İlimleri) bilip tasavvuf öğretisi hakkında yahut kaynaklarda sıkça geçtiği üzere ilm-i batın hakkında bilgi sahibi olmayan veya aksi durumda tasavvuf çevresine mensup olup Klasik İslam İlimlerinden habersiz kimselerden ayrılmaktadır. Meselenin bu yönü önemlidir zira sadece Osmanlı döneminde meydana gelen zahir-batın çekişmeleri göz önüne alındığında bile tarafların genellikle tek bir taraf hakkında bilgi sahibi oldukları, eleştiri yönelttikleri hususlarla ilgili yüzeysel bilgilere dayanmakla

³³ Mehmed Şemseddin Efendi, Hacı İbrahim Efendi'nin müellifi olduğu kitabın ismi hakkında bilgi vermemiştir. Hayatı ve eserleri hakkında müracaat edilen Sicil-i Osmanî'de ise ismine tesadüf edilememiştir.

³⁴ Eserin müellifi Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi eserini İzmir'e gittiği esnada İbnü'l Mansurî isimli şahsın İbnü'l Arabî ve evliyaullahtan diğer büyük zatları küfürle itham etmesi sebebiyle kaleme aldığını bildirmektedir. Söz konusu eserin bu çalışmada konu edinilen Abdurrahman Efendi sebebiyle yazıldığına dair tek bilgi Yedigâr-ı Şemsî'de bulunmaktadır. Bu konu hakkındaki tartışmaların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Hür Mahmud Yücer, "Bir İbn Arabî Müdafası : Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihu'l Kudsiyye Fî Fedâilî's Şeyhi'l Ekber Adlı Eseri", Tasavvuf, (İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi), Sayı 21 (2008), ss.331-351.

yetindikleri dikkat çekmektedir. Abdurrahman Efendi'nin ise hem zahiri hem de batınî ilimleri bilen bir kimse dahası bir tekke şeyhi sıfatıyla İslam dünyasının hemen her yanında şöhret bulmuş Muhyiddin İbnü'l Arabî, Mevlâna Celaleddin Rumî gibi önemli mutasavvıflara yönelik ağır sözler sarf etmesi oldukça dikkat çekmektedir. Yadigâr-ı Şemsî'de yer alan ifadeler ekseninde yukarıda da belirtildiği üzere sözleri ile söz konusu eserde geçtiği şekliyle “birçok sâde dilânı” yani dinî-tasavvufî meselelerin inceliklerine vakıf olamayacak nitelikteki kimseleri etkisi altına almayı başarmıştır. Kendisi gibi Klasik İslamî İlimlere vakıf kimseler olan âlimlerden bazılarını da kendi fikrinin doğruluğunu kabule muvaffak olarak Bursa şehrindeki âlimler arasında önemli bir görüş ayrılığının meydana gelmesine sebep olmuştur. Gerek ilim ehli insanlar gerekse de sıradan halk tabakasına mensup kimseler arasında meydana getirdiği bu görüş ayrılığı ciddi bir noktaya ulaşmış olmalıdır ki Osmanlı merkezî makamlarını konu hakkında ciddi önlemler almaya yönlendiren bir süreci başlatmıştır. Hakkında yürütülen soruşturma sonucunda uzun bir süre üzerinde bulunan görevlerden el çektirildiği ve İstanbul'da zorunlu ikamete mecbur edildiği anlaşılmalı birlikte fikirlerinin kendisinden sonra daha ne kadar Bursa şehrinin efkâr-ı umumiyesinde etkili olduğu hakkında gerek arşiv belgelerinde gerekse de konu hakkında önemli bilgiler içeren Yadigâr-ı Şemsî'de bilgi yer almamaktadır. Mesele bu yönüyle bu çalışmanın sınırları içerisinde cevaplanamamıştır. Burada üzerinde durulmak istenen bir diğer husus Abdurrahman Efendi'nin sarf ettiği sözlerin gerek Hüdavendigâr Vilayeti'nde görevli yerel mercileri gerekse de Osmanlı merkezî makamlarını neden böyle süratli bir biçimde tahkikat yürütmeye sevk ettiğiidir. Bu konuda tahminde bulunulmasına imkan tanıyan önemli bir argümana Bursa şehrinin dinî-tasavvufî hayatında daha önceki bir devirde yaşanan benzer nitelikte bir hadisenin izdüşümünden yola çıkarak ulaşılmıştır. Söz konusu hadise 17. yüzyıl sonlarındaki Bursa'da nüfuz sahibi bulunan iki önemli kimsenin Vânîzâde Ahmed Efendi ile Ahmed Gazzî arasında yaşanan tartışmanın, suçsuz bir kimsenin Ulucami'de öldürülmesine kadar gidecek bir düşmanlığa sebebiyet vermesi hakkındadır. Esasında zikredilen bu düşmanlığı yalnızca Bursa şehrinde yaşanmış, bitmiş bir hadise olarak değerlendirmek meseleyi genel bağlamından koparmak ve anlamsız hale getirmek olacaktır. Bu nedenle bu hadisenin arka planında 17. yüzyılda bilhassa İstanbul'daki ilim ve tasavvuf çevrelerini meşgul eden Kadızâde-Sivasî çekişmesi ile Vani Mehmed Efendi ve Niyazî Mısırî arasındaki sert tartışmaları hatırlamak gerekmektedir. Bu tarihsel arka plandan yola çıkıldığında ise Bursa'da Ulu

Cami'de bir Kadir Gecesi masum bir insanın ölümüne sebep olan tartışmaların şiddeti ve etki boyutu daha rahat biçimde anlaşılacaktır. Söz konusu hadise Vânîzâde Ahmed ve taraftarlarının Niyazî-i Mısırî halifesi Ahmed Gazzî'ye ve tasavvuf çevresi mensuplarına karşı sürdürdüğü bidat ehli oldukları ve dinden çıktıkları şeklinde suçlamaların yerini düşmanlığa bırakarak 1699 senesi Martında (1110 Hicrî senesi Ramazan'ının 27.gecesi) teravîh namazında bulunan insanlara kandil gecelerinde yapılan ibadetlerin bid'at olduğu gerekçesiyle saldırmalarına kadar varması hakkındadır. Hadise neticesinde yukarıda da belirtildiği üzere masum bir insan vefat etmiş ve olayların sebep olan kargaşa ve korku hali ancak giderilebilmiştir.³⁵ Bu çalışmada konu edinilen Abdurrahman Efendi'nin yukarıda anlatılan hadiseden yaklaşık 200 yıl sonrasında aynı şehir halkı üzerinde yeni bir ayrışmanın ortaya çıkmasına sebep olmasına karşı resmi makamların süratli bir biçimde tedbir almasını bu açıdan değerlendirmek farazî bir hüküm olarak görülebilir. Fakat şehirlerin ve içerisinde yaşayan, ömür süren kalabalık kitlelerin bu tarz önemli hadiselerin uzun dönem etkisinde kaldıklarına dair ibarelere çeşitli tarihi kaynaklarda zaman zaman rastlanması sebebiyle yukarıda yapılan değerlendirmenin de böyle bir yönünün olabileceği ihtimalini hesaba katmak olası görünmektedir.

Sonuç

Osmanlı dönemi dinî-tasavvufî yaşamına bünyesinden yetişen mutasavvıflar vasıtasıyla yön veren Bursa'da etnik köken itibarıyla farklı bir topluluğun yöneticisi sıfatıyla çeyrek asırdan fazla bir süre görev bir kimsenin sarf ettiği sözlerin şahıslar ve resmî makamlar nezdindeki yansımaları bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Konu ile ilgili tespit edilen az sayıdaki arşiv belgesinde yer alan bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle kendisi de tasavvuf çevresi mensubu bir kimse olan Mehmed Şemseddin'in Yadigâr-ı Şemsî isimli eserinde yer alan tanıklıklara sıklıkla müracaat edilmiştir. Bir tekke şeyhinin içinde bulunduğu dünyanın (tasavvuf çevresinin) önde gelen şahısları hakkındaki ağır ifadelerinin takipçileri olduğu gibi eser telif etmek suretiyle eleştirenleri de olmuştur. Elde edilen bulgular içerisinde en dikkat çekici olan husus resmi makamların hadisenin Bursa şehrinin genelini ilgilendiren bir soruna dönüşmesini engellemek adına süratli bir tahkikat yürütmesi olmuştur. Süratle yürütülen ve

³⁵ Ahmed Gazzî'nin merkezinde bulunduğu Ulucami Vakası hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Alkan Günay, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 210-214.

neticelendirilen tahkikatın resmi makamların nezdindeki önemine dair ise kaynaklarda yer alan verilerin yetersiz olması sebebiyle hadiselerin tarihsel arka planları üzerinden tahminde bulunma yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmanın ana figürünü oluşturan Abdurrahman Efendi, mutasavvıfların genel olarak resmi çevreler ile iyi ilişkiler yürüttüklerine dair zihinlerde oluşan düşüncelerin aksi istikamette yer almaktadır ve bu yüzden çalışmanın başlığında da bu durum atıfla “sıradışı bir sufi” olarak nitelendirilmiştir. Esasında bu ifade tasavvuf tarihi alanında meydana gelen çalışmaların ortaya koyduğu birikim göz önüne alındığında oldukça sıradandır. Bir diğer ifadeyle sufilerin resmi çevrelerce her zaman iyi gözle görülmediklerini zaman zaman çok şiddetli cezalarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yukarıda da değinildiği gibi sufilerin her zaman el üstünde tutulduklarına dair yerleşmiş olan düşünce “sıradışı” ibaresini çalışmanın başlığında kullanmayı gerekli kılmıştır. Çalışma çerçevesinde elde edilen veriler ise Abdurrahman Efendi’nin uzun bir süre meşihat ve tevliyet görevlerini yerine getirdiği Bursa şehrindeki ilk sıradışı sufi olmadığına, kendisinden önce de farklı görüşlerle ortaya çıkan ve geniş kitleleri etkileyen kimseler olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle bu çalışmada yaşadıkları şehirlere, beldelere fikirleri ve tavırları ile yön veren şahısların faaliyetlerinin daha çok sayıda incelemeye konu olması gerektiğine cılız bir biçimde de olsa dikkat çekmiş çekilmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri³⁶

Sadaret Mektubî Deavî (A.}. MKT. DV.)

Cevdet Evkâf (C.EV.)

Cevdet Zabtiye (C.ZB.)

Dahiliye Şifre (DH.SFR.)

Maarif Mektubî (MF.MKT.)

Yıldız Mütenevvi (Y.MTV.)

Matbu Eserler- Neşredilmiş Kaynaklar

Ahmed Eflâki, Menakıbû'l Ârifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân*, Bursa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1894.

Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları) I-II*, Haz. Mustafa Karakadir Atlansoy, Bursa, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997.

Araştırma, Tedkik Eser ve İncelemeler

Ergin, Zafer ; “ Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 2012, ss. 176-194.

Günay, Nilüfer Alkan; “18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Kara, Mustafa; *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.

----- ; *Buhara-Bursa-Bosna (Şehirler-Sufiler-Tekkeler)*, İstanbul : Dergah Yayınevi, 2012

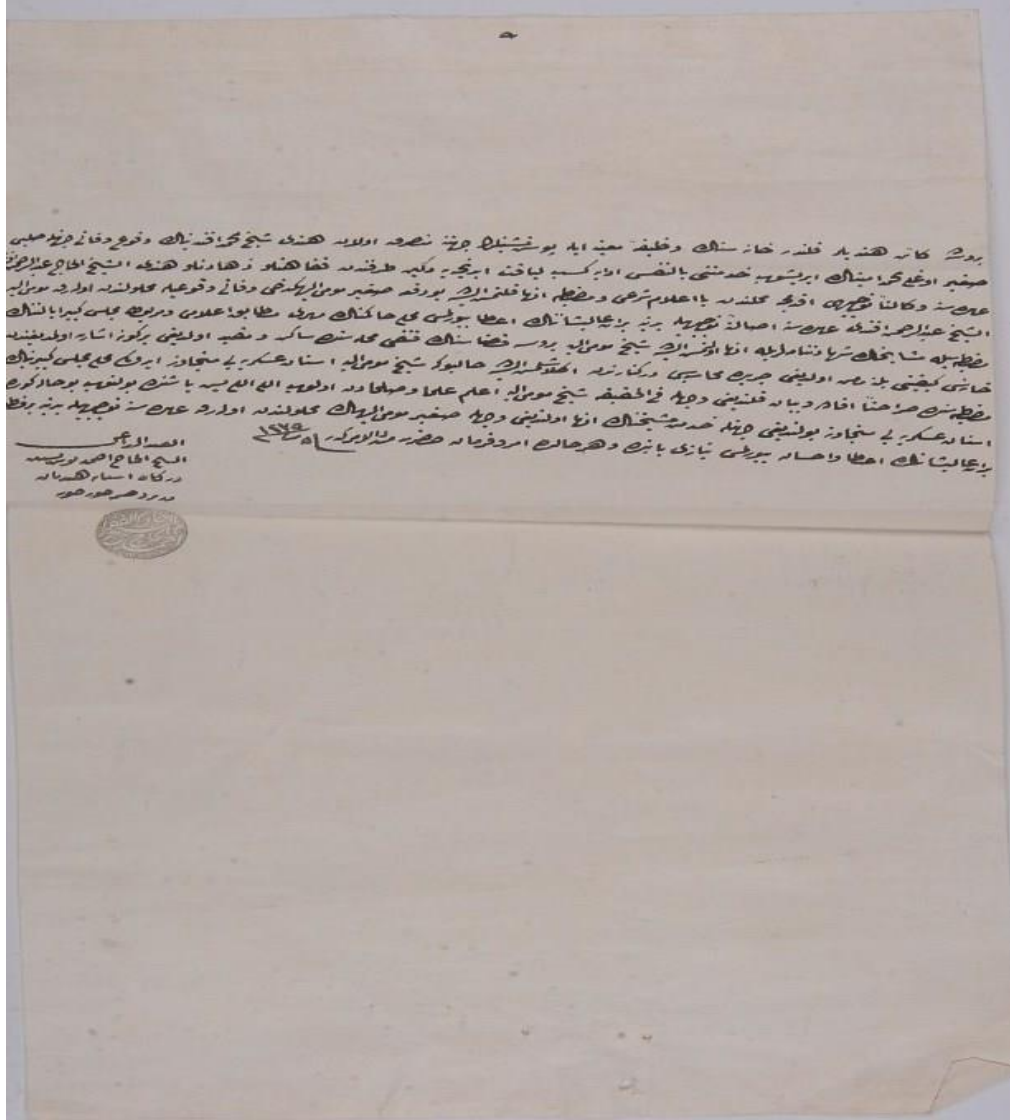
Köprülü, M.Fuad; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2012.

Ocak, A. Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler(XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

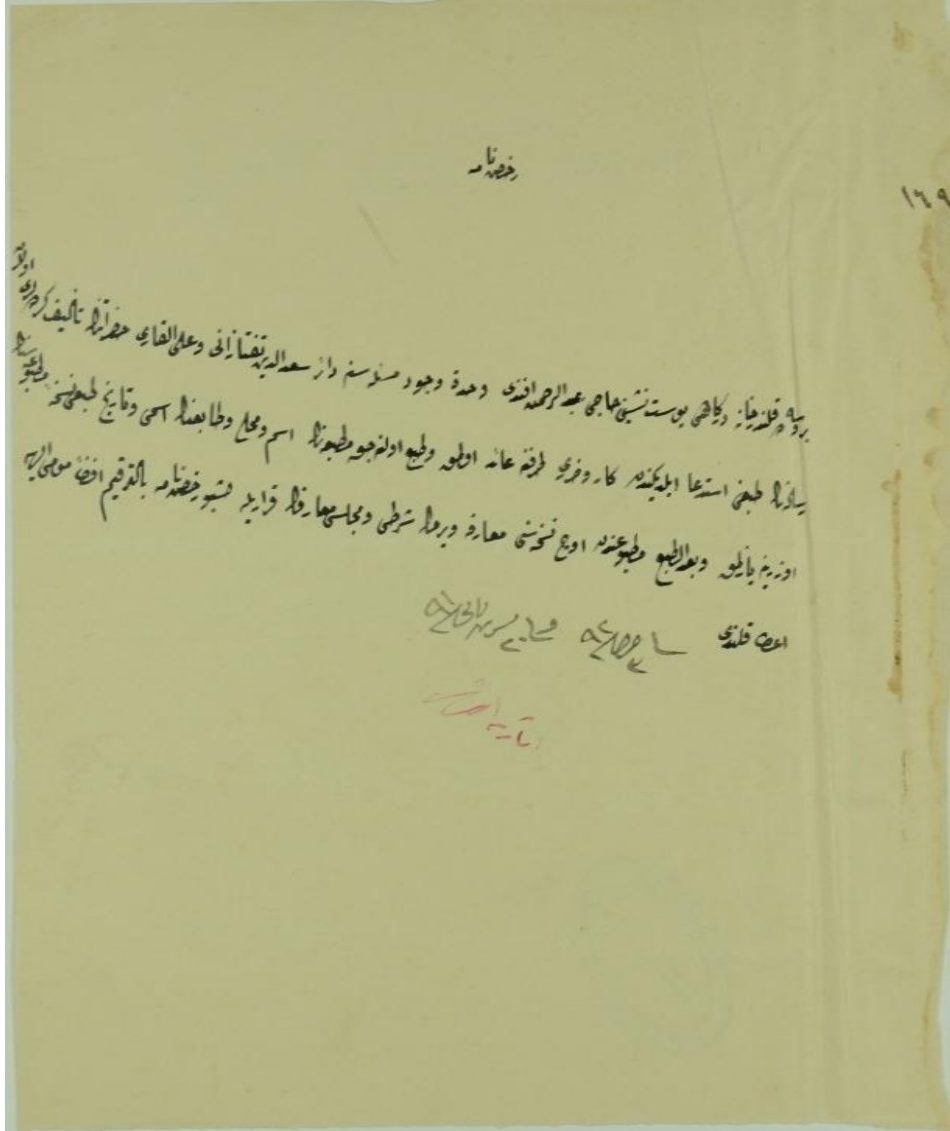
³⁶ Belgelerin dosya ve gömlek numaralarına dipnotta yer verildiği için kaynakçada ayrıca belirtilmemiştir.

- ; “Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınevi, İstanbul,2010, ss. 84-96.
- Öcalan, Hasan Basri; *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2000.
- Özcan, Azmi; Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ; “Özbekler Tekkesi Postnişini Şeyh Süleyman Efendi Bir Double Agent mi İdi ?”, *Tarih ve Toplum*, 17 (1992), ss.204-208.
- Özel, Ahmet; “Ali El-Kârî”, *DİA*, Cilt 2, Ankara : 1989,ss. 403-405.
- Özen, Şükrü; “ Teftâzânî ”, *DİA*, Cilt 40, Ankara : 2011,ss. 299-308.
- Yücer, Hür Mahmud Yücer; “Bir İbn Arabî Müdafaası : Çerkeşîzâde Mehmed Tefvik Efendi ve Levâyihu'l Kudsiyye Fî Fedâili's Şeyhi'l Ekber Adlı Eseri”, *Tasavvuf (İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi)*, Sayı 21 (2008), ss.331-351.

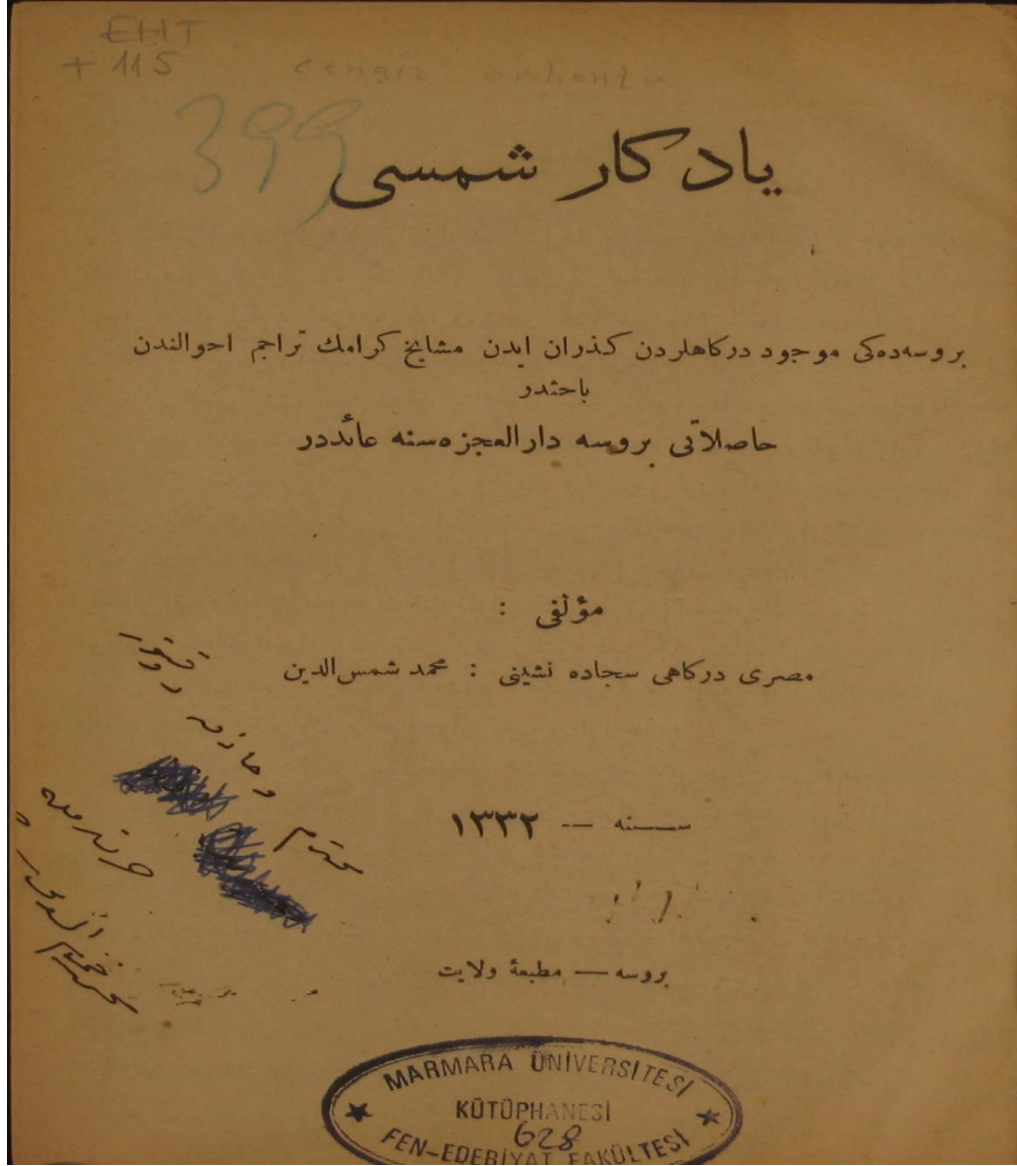
EKLER

Abdurrahman Efendi'nin tekkenin post makamına asaleten getirilmesi hakkında Horhor'daki Hindî Âsitanesinin şeyhi Ahmed Efendi'nin görüşünü belirttiği arızası (BOA, C.EV. 26 / 1263)

Abdurrahman Efendi'ye Sa'deddin Taftezanî ve Aliyyü'l Kari'nin "vahdet-i vücud" meselesi ile ilgili eserlerini Matbaa'da basması hususunda verilen ruhsatname (BOA, MF. MKT. 32 /64)

(Mehmed Şemseddin'in Yâdigâr-ı Şemsî isimli eserinin I. Cildi)